

НАПРЯМКИ АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Досліджено основні напрями активізації економічного і соціального розвитку малих міських поселень, виділено групи поселень щодо їх перспективного розвитку.

The basic directions for activation of economic and social development of small city settlements are investigated, the groups of settlements in relation to their perspective development are selected.

Ключові слова: економічний і соціальний розвиток, малі міські поселення, трансформація, напрями активізації.

Keywords: economic and social development, small city settlements, transformation, directions of activation.

Окреслення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. В умовах нинішньої трансформації суспільства, відбуваються зміни в усіх сферах життєдіяльності населення, у соціально-економічному розвитку регіонів на всіх рівнях. Найповніше вони проявляються на локальному рівні, особливо у депресивних і давньоосвоєних агропромислових регіонах, де деградація малих міських поселень, посилення диспропорцій регіонального розвитку, що тривають із кінця ХХ ст., зумовлюють необхідність переходу до нових парадигм розвитку міських поселень, розроблення заходів із стимулювання соціально-економічного розвитку населених пунктів. Саме це зумовлює вибір як об'єкт дослідження міські поселень Тернопільської області й підтверджує актуальність дослідження напрямків активізації соціально-економічного розвитку цих поселень.

Вивчення сучасної економічної і соціальної бази міських поселень, із врахуванням особливостей трансформації їх функціональної структури і зміни людності може стати основою для вироблення основних засад подальшого соціально-економічного розвитку цих поселень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питання економічного і соціального розвитку поселень, зокрема міських, висвітлені у наукових публікаціях Г. М. Анісімової, М. О. Барановського, В. О. Джамана, А. І. Доценка, Я. І. Жупанського, Є. П. Качана, С. М. Писаренко, М. Д. Пістуна, В. А. Поповкіна, О. І. Степанів, А. В. Степаненка, Д. В. Ткача, О. Г. Топчієва, О. І. Шаблія, Л. Шевчук, Л. Шепотько, В. Юрчишина та ін.

Мета дослідження – виявлення основних напрямків активізації економічного і соціального розвитку малих міських поселень Тернопільської області та виділення їх окремих груп за перспективами розвитку.

Виклад матеріалу дослідження. Міські поселення як цілісні системи розвиваються в сучасних умовах у напрямку трансформації їх функцій, які визначаються рівнем розвитку і структурою економічного і соціального (в т. ч. демографічного) потенціалів цих поселень. Отже, основою перспективного розвитку міських поселень має стати, насамперед, комплексність. Вона, як зазначає А. Степаненко, передбачає “взаємообумовлений і пропорційно взаємозв'язаний розвиток міста як єдиного цілого, що забезпечує зв'язок і єдність у розвитку його елементів” [1, с. 10]. Основними компонентами є, як відомо, населення, виробництво, соціальна сфера і навколишнє середовище. Всі вони взаємодіють між собою, забезпечуючи розвиток міста.

У сучасних умовах найважливішим завданням є активізація розвитку економічної бази міст. Його виконання значною мірою залежить від структурної перебудови цієї бази, від оптимізації всього господарського комплексу міста. Галузеву структуру міст доцільно перебудовувати, вважає А. Степаненко, як прискорюючи розвиток галузей, що визначають науково-технічний прогрес, так і ліквідовуючи неперспективні підприємства, згортаючи застарілі виробництва і змінюючи їх спеціалізацію [1, с.10].

Про це в умовах Тернопільської області йдеться у науковій розробці Д. В. Ткача (1997) [2]; у ній він визначив актуальні питання активізації економічного і соціального розвитку малих міських поселень, що виникли наприкінці ХХ ст., запропонував шляхи розв'язання таких проблем. Але внаслідок того, що науково обґрунтовані пропозиції залишилися поза увагою економістів та управлінців, деструктивні процеси в економіці міст відбувалися дуже швидко, змінюючи функціональну структуру міст у неоптимальному напрямку. Це проявилось в тому, що багатofункціональність в розвитку економічної бази міст змінюється їх монофункціональністю.

Особливо це стосується малих міських поселень, які становлять основу мережі міського розселення в регіоні. Значною мірою така ситуація зумовлена ліквідацією великих промислових підприємств у період економічної кризи. Це, передусім, підприємства машинобудування, які не вдалося перепрофілювати на випуск необхідної продукції, перевести на форми господарювання, характерні для ринкової економіки. Недостатні кошти, брак новітніх технологій та організаційні причини призвели і до занепаду підприємств інших галузей промисловості. На зміну великим підприємствам приходять малі й середні, але їх концентрація ще не відзначається гнучкістю та різноманіттям організаційних форм, хоча вони вже становлять в окремих містах важливу складову економічної бази. Так, із 909 малих промислових підприємств 292 розміщені у м. Тернополі (33,5% від усіх промислових підприємств міста), переважна більшість – у харчовій та деревообробній промисловості.

Малі міста і селища міського типу розміщені у сільськогосподарських зонах, де виробляють значну кількість сільськогосподарської сировини, є родовища будівельних матеріалів. Тому активізація економічного розвитку таких поселень має бути пов'язана з переробкою цієї сировини. Невеликі переробні підприємства (консервні заводи, хлібопекарні, цегельні, м'ясопереробні та молокопереробні підприємства) можуть бути розміщені у кожному міському поселенні.

Потребують реконструкції і модернізації цукрові та спиртових заводи, підприємства легкої промисловості, будівельних матеріалів та ін. Створення і реконструкція підприємств пов'язані з тим, що дані населені пункти, маючи сприятливі транспортні умови, водні ресурси, резервні території для забудови, певну соціальну інфраструктуру, потребують менших затрат у освоєнні ресурсів, аніж великі міста. В останніх, за підрахунками В. А. Поповкіна, на створення нових робочих місць необхідно витратити на 20–50% капіталовкладень більше, ніж у малих містах [3, с. 21].

Важливим чинником соціально-економічного розвитку поселень регіону є інноваційна діяльність. Вона має значний потенціал, передусім науково-технічний, але в останні роки він дещо зменшується. При збільшенні кількості працівників із науковими ступенями (з 1990 до 2009 р. – на 15%), зменшується кількість організацій і людей, що виконують науково-технічні роботи. Основним джерелом фінансування при цьому залишаються власні кошти підприємств, чисельність їх зменшується (за 2000–2009 рр. – на 47%).

Необхідними є переорієнтація економіки районів на інноваційну модель розвитку, інтеграція науково-інтелектуального потенціалу області у виробничу і невиробничу сферу, механізм упровадження дослідно-конструкторських розробок у практичну діяльність окремих підприємств. У кожному районі та м. Тернополі, враховуючи специфіку їхнього потенціалу, потрібно визначити “точки зростання”, насамперед у виробництві конкурентоспроможної високотехнологічної продукції, створенні високотоварних сільськогосподарських комплексів, розвитку середніх і малих підприємств, особливо у сфері сервісного обслуговування, туристично-рекреаційного бізнесу тощо [4].

Інноваційною діяльністю займаються тільки 16 підприємств; найактивніше впроваджують інновації підприємства обробної промисловості, передусім легкої (25%).

Важливою галуззю, яка впливатиме на активізацію соціально-економічного розвитку міських поселень, є туризм. Наявність на території області близько 20 старовинних містечок (Теребовля, Кременець, Шумськ, Микулинці, Бучач, Бережани,

Вишнівці, Скалат, Збараж, Зборів та ін.) з їх цінними історико-культурними ресурсами (палаці, замки або їхні руїни, цвинтарі, церкви, костьоли, місця розкопок та ін.) робить їх неповторними об'єктами пізнавального, наукового, сакрального, сентиментального туризму. Місцями фестивального туризму можуть стати м. Зборів (фестиваль "Зборівська битва"), м. Борщів (фестиваль борщу і вишиванки) та ін. Заклади оздоровчо-відпочинкового туризму є у смт Микулинці та Гусятин, їх потрібно розширювати і реконструювати, щоб надавати людям різноманітні послуги на високому рівні. Містом сакрального туризму поступово стає м. Почаїв, де розміщена Лавра, яка займає друге місце (після Київської) за значенням у православної церкви.

Розвиток туризму, своєю чергою, активізує роботу багатьох галузей сфери послуг, передусім, готельного та ресторанного господарства, торгівлі, а це зумовить підвищення рівня зайнятості населення міст і навколишніх сільських поселень. Нині у містах області є 36 готелів, із них – 9 у м. Тернополі. Майже в усіх районних центрах і в окремих селищах міського типу діють готелі, поки-що їх нема у містах Зборів, Підгайці, Монастириська. Багато з готелів у містечках області ще не відповідають вимогам до подібних закладів; вони розміщені у пристосованих приміщеннях і неспроможні забезпечити високий рівень надання послуг. Коефіцієнт використання місткості готелів невисокий – 0,23 в області загалом (від 0,01 у Шумську до 1,12 – у Заліщиках).

Для реалізації туристичної діяльності необхідні також розбудова соціальної інфраструктури у містах, поліпшення стану міжміських і внутрішньоміських шляхів, житлового фонду, систем водо-, газо- і енергопостачання міських поселень, належне облаштування шляхів закладами туристичної інфраструктури (мотелі, кемпінги, нафтові й газові заправки, сервісні зони, кафе та ін.). Важливим є також налагодження регулярного транспортного сполучення між усіма містами і селищами області.

Важливу роль у розбудові соціальної сфери області відіграватимуть малі підприємства, щоправда їх у малих містах області ще недостатньо. Підприємства у сфері торгівлі, громадського харчування, матеріального постачання, видавничої діяльності розміщені переважно в обласному та районних центрах і майже повністю задовольняють потреби жителів цих міст у своїх послугах. Але ще недостатньо розвинені підприємства, що виробляють товари народного споживання (продукти, одяг, взуття та ін.). Значні перспективи має також створення невеликих (але зі сучасним оснащенням) підприємств із ремонту сільськогосподарської техніки і автомобілів, із виробництва запчастин до них. Це значною мірою задовольнило б потреби аграрної сфери й автомобілістів в інфраструктурних послугах, а молоді – в кваліфікованій праці.

Для всіх міських поселень області важливою проблемою є розширення видового складу послуг, що надають населенню об'єкти соціальної сфери. З цією метою організують кооперативи, індивідуальну підприємницьку діяльність людей.

Для деяких міських поселень Тернопільської області є певні екологічні обмеження щодо розвитку. Це стосується, передусім, м. Тернополя, котре для подальшого розвитку потребує додаткової території (близько 1200 га). У місті є також нерозв'язаною проблема переробки сміття. Сміттезвалище, що у с. Малашівці, вже не приймає сміття, до того ж, розташоване у 2-му поясі санітарної охоронної зони Тернопільського міського водозабору.

До проблем, що потребують розв'язання у населених пунктах області, належить і забруднення поверхневих вод неочищеними та недостатньо очищеними зворотними водами підприємств системи житлово-комунального господарства, частка яких у загальному скиді забруднених вод становить 85% (в області – 186 потенційно-небезпечних об'єктів, 84 об'єкти житлово-комунального комплексу, 44 мостів різних типів, що потребують як негайного, так і довготермінового реагування на свій стан) [4].

Зважаючи на величину та структуру соціально-економічного потенціалу міських поселень, екологічні умови їх розвитку, можна виділити групи поселень щодо їхнього перспективного розвитку, а саме:

1) міста з певними екологічними обмеженнями для розвитку, зі значними можливостями для промислового виробництва, в них можна розміщувати великі, середні й

малі підприємства, що використовували б дешеву робочу силу і переробляли б сільськогосподарську сировину, які мали б безвідхідні технології та модерне устаткування. Зосередження у таких містах закладів соціальної сфери обласного і міжрайонного значення робить їх центрами обслуговування для населення всієї області – м. Тернопіль;

2) міста з обмеженими можливостями промислового виробництва (невеликі модернізовані підприємства з видобутку і переробки будівельної та сільськогосподарської сировини, швейні підприємства), але зі значними можливостями розвитку туризму й сфери послуг міжрайонного значення – Кременець, Бережани, Чортків, Тербовля;

3) міста – агропромислові, культурно-освітні й туристичні центри з розвитком сфери послуг районного значення – Бучач, Заліщики, Збараж, Зборів, Борщів;

4) міста і селища міського типу – агропромислові центри з розвитком сфери послуг районного значення – Козова, Монастирська, Підгайці, Підволочиськ, Ланівці, Шумськ;

5) міста і селища міського типу – рекреаційні центри – Микулинці, Гусятин, Почаїв, Золотий Потік;

б) міста та селища міського типу з необхідним першочерговим розвитком сфери послуг міжпоселенного значення та невеликих підприємств із переробки сільськогосподарської та будівельної сировини – Мельниця-Подільська, Скала-Подільська, Козлів, Гримайлів, Скалат, Копичинці, Хоростків, Велика Березовиця, Великі Бірки.

Висновки. Внаслідок тривалих трансформаційних процесів, що відбуваються на локальному рівні й найбільше позначаються на малих поселеннях, зокрема містах і селищах міського типу слаборозвинених агропромислових регіонів, відбувається перехід від багатофункціональності до монофункціональності цих поселень. Основними напрямками активізації соціально-економічного розвитку поселень Тернопільської області мають стати: розвиток у малих містах та селищах міського типу галузей, що пов'язані з переробкою сільськогосподарської та лісової сировини, виробництва будматеріалів, легкої промисловості, модернізація і реконструкція підприємств, розвиток малого підприємництва й інноваційної діяльності, розвиток сфери послуг та туристичної діяльності, соціальної і транспортної інфраструктури. Визначене групування міських поселень регіону може стати основою для диференційованого підходу до управління розвитком міських поселень і перетворення їх на ділові центри міжпоселенного значення на локальному рівні.

Література

1. Степаненко А. В. Социально-экономическое развитие городов : [монографія] / А. В. Степаненко. – К. : Наукова думка, 1988. – 207 с.
2. Ткач Д. В. Малі міські поселення : економіко- і соціально-географічні проблеми розвитку : [монографія] / Д. В. Ткач. – Тернопіль, 1997. – 145 с.
3. Поповкін В. А. Великі проблеми малих міст // Наука і суспільство. – № 10. – 1994. – С. 20–22.
4. Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2015 року [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.adm.gov.te.ua/index.php?module=economics§ion=120>.
5. Заставецький Т. Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства : [монографія] / Т. Б. Заставецький. – Тернопіль : Ред.-вид. відділ ТНПУ, 2005. – 160 с.